

STATSREGNSKABER OG FINANSPOLITIK I BEGYNDELSEN AF DET 18. ÅRHUNDREDE

Af Hans Chr. Johansen

Lektor, cand. oecon. Hans Chr. Johansen fremsætter en række kommentarer til J. Boisen Schmidts: Studier over statshusholdningen i kong Frederik IVs regeringstid 1699–1730 (Gyldendal 1967). Ud fra en bogholderimæssig analyse konkluderes, at de i bogen beregnede over- eller underskud på statsregnskabet ikke kan tillægges nogen betydning. Afsluttende fremsættes en kritik af det anlagte syn på regeringens finanspolitik.

Statsfinansernes historie under enevælden har i det sidste halve århundrede kun været gjort til genstand for meget få dyberegående undersøgelser, og kun for de første år efter 1660 har der hidtil foreligget en mere omfattende beskrivelse af den offentlige sektors økonomiske transaktioner.

Årsagerne til, at så få historikere har beskæftiget sig med denne side af Danmarks økonomiske historie, er formentlig især to, en rent praktisk betonet og en mere økonomisk-teoretisk betonet. I praksis støder studiet af enevældens finansarkiver på betydelige vanskeligheder som følge af et tungt arbejdende og – i perioder – stærkt decentraliseret bogføringsystem, som uden en betydelig bearbejdelse umuliggør et samlet overblik over statsfinanserne. En mere teoretisk begrundet årsag er formodentlig, at det store flertal af historikere, der har beskæftiget sig med enevældens generelle økonomiske forhold, har fået deres teoretiske skoling på et tidspunkt, hvor den økonomiske opfattelse var domineret af den klassisk-liberale skole, der indskrænkede statens rolle i det økonomiske liv til et minimum. Dette har ikke alene bevirket, at de pågældende historikere kun har lagt ringe vægt på statens rolle i den nationale økonomi, men også, at forståelsen for motiveringen for den førte politik har været mangelfuld, fordi de pågældende forfattere – trods ønsket om en objektiv analyse – er så stærkt påvirket af deres egen samtids dogmer, at de ikke har kunnet frigøre sig tilstrækkeligt fra disse til at give en neutral bedømmelse af den førte politik og den teoretiske underbygning herfor.

På denne baggrund er det med interesse, at man modtager en undersøgelse af statsfinanserne og finansforvaltningen i Frederik IV's regeringstid, så meget mere som disse tre første årtier af det 18. århundrede omfatter eksempler på de konjunkturfaser, der på afgørende måde blev be-

stemmende for fattigdom eller rigdom i det danske monarki i hele enevældens tid, nemlig dels en periode, hvor monarkiet holdt sig neutralt, mens det øvrige Europa var indviklet i en langvarig og krævende krigsførelse, dels en periode, hvor monarkiet var aktiv krigsdeltager, og endelig en periode med en omfattende efterkrigsdepression.

I første halvdel af undersøgelsen er der foretaget en grundig gennemgang af finansforvaltningens organisation, der i den behandlede periode blev underkastet adskillige ændringer. Heri skildres Frederik IV's opbygning af administrationen og kongens stadige indgriben i de finansielle forhold med henblik på at effektivisere både den ekspeditions-mæssige og især den revisionsmæssige del af rentekammerets arbejdsområde, en indgriben, der især i årene 1715–20 gav sig udslag i vigtige reformer af forvaltningen. Der gives desuden en oversigt over de i forvaltningen ansatte og deres lønningsforhold.

Af særlig stor betydning for muligheden for en undersøgelse af finanspolitikken under Frederik IV er det imidlertid, at der gjordes en række forsøg på at opstille samlede statsregnskaber, der – bortset fra partikulærkammerets indtægter og udgifter – skulle omfatte alle statens transaktioner, idet dog udbetalingssiden førtes i tre særskilte regnskabsbøger for henholdsvis civiletaten, landetaten og søetaten, men således at der efter årets udgang kunne foretages en samlet indregning af disse kassers »udbetalinger« i den »Summariske Extract over Reigningernes Indtægter og Udgifter med Behold og Restancer«, der giver den samlede oversigt over årets statsregnskab – med undtagelse af partikulærkammerets forhold. Det grundlag, der herved skabtes for statens bogføringssystem, kom i hovedtræk til at bestå lige så længe som enevælden.

I anden del af den foreliggende bog er der dernæst – hovedsagelig på grundlag af disse regnskabstal og partikulærkammerets regnskaber – foretaget en gennemgang af skattelovgivningen, en opregning af de modtagne subsidier og givet en oversigt over nogle træk af erhvervsudviklingen. Som afslutning foretages en vurdering af Frederik IV's personlige indsats i skattelovgivning og finansforvaltning m. m. Han karakteriseres som en flittig administrator fuld af interesse og pligtfølelse for sit arbejde, men ofte med manglende sans for de store linier i de politiske foranstaltninger.

Statsregnskabernes »Summariske Extracter«.

Desværre har Boisen Schmidt i meget ringe omfang skildret opbygningen af statens regnskaber. Der gøres blot opmærksom på (s. 192), at der er

TABEL 1

Statsregnskabernes summariske extracter 1714–19.
1000 rdl.

	1714	1715
Beholdning og uapproberede udgifter i alt ved årets begyndelse	1346	1565
Restancer ved årets begyndelse	1708	2420
Aparte debitorer ved årets begyndelse	434	426
Eftergivelse af restancer m. v. i årets løb	151 ¹⁾	÷46
Beholdning og restancer m. m. i alt	3639	4365
Skatter m. m. af Danmark	2060	2005
Skatter m. m. af Norge, Island og Færøerne ..	967	863
Skatter m. m. af hertugdømmerne	1343	1453
Skatter m. m. i øvrigt	869	933
Udenlandske subsidier	—	—
Forstrækninger	125	167
Skatter m. m. i alt	5364	5421
Samlet balance	9003	9786
Assigneret på civiletaten	1145	1365
Assigneret på landetaten	2316	3034
Assigneret på søetaten	1131	1172
I alt assigneret	4592	5571
Tab ved Kongsberg sølvværk	—	21
Beholdning og uapproberede udgifter i alt ved årets slutning	1565	1637
Restancer ved årets slutning	2420	2200
Aparte debitorer ved årets slutning	426	357
Beholdning og restancer m. m. i alt	4411	4194
Samlet balance	9003	9786

Kilde: Rigsarkivet, Rentekammeret 223, 19–24, generalindtægtsbøger 1714–19.

¹⁾ Når beløbet er positivt, skyldes det, at en række restancer fra tidligere år ved de norske jernværker og kassen i Rendsborg, beløbende sig til ca. 176.000 rdl. på grund af mangelfuld bogføring ikke tidligere har været medregnet i restancerne.

den, må posten »skatter m. m. i alt« nødvendigvis dække over det *påliggende* beløb, og ikke som hævdet af Boisen Schmidt over det beløb, som skatten *indbringer*. Skatter m. m. er altså *inclusive* restancer og ikke som antaget af Boisen Schmidt *exclusive* restancer.

At dette er tilfældet f. eks. for hartkornsskatternes vedkommende fremgår også tydeligt af regnskabernes »generalindtægtsbog«, der omhyggeligt for hvert lokalt indkrævningsområde beregner det skattepligtige hartkorn og derfra finder frem til, hvad skatten ville indbringe, såfremt der ikke opstod restancer. Når Boisen Schmidt (s. 264) forklarer hartkornsskatternes ensartede niveau fra år til år i Danmark og Norge ved, at

tale om en blanding af kasseregnskab og driftsregnskab, men da der i den videre behandling ikke er taget hensyn hertil, har forfatteren gjort sig skyldig i en lang række fejlfortolkninger af det anvendte regnskabsmateriale, og det vil derfor være nødvendigt her at gøre nærmere rede for systemet, der lå bag ved den årlige regnskabsafslutning, så meget mere som der i bogen kun bringes et tilfældigt udsnit af regnskabernes talmateriale. Det ville have været velgørende, om der – f. eks. i et bilag til bogen – var medfulgt en oversigt for hvert regnskabsår udarbejdet på grundlag af de »Summariske Extracter«.

I tabel 1 er her – som et tilfældigt valgt eksempel – vist opbygningen af de »Summariske Extracter« for regnskabsårene 1714–19. Det ses af denne tabel, at princippet i regnskabet er, at der åbnes ved årets begyndelse med en beholdning af rede penge og de såkaldte »uapproberede udgifter« (jfr. nedenfor) samt af tilgodehavender i form af restancer fra tidligere år og statsudlån – kaldet »aparte debitorer«. Til disse poster lægges i årets løb skatter m. m. vedrørende det pågældende år, hvorved den samlede balance fremkommer. Heroverfor står så de i årets løb »godkendte udgifter« – de, der er assigneret – og lægges til disse beholdningsstørrelserne ved årets udgang, fås atter den samlede balance. Dette, der er en nødvendighed som følge af den bogholderiteknik, der anvendes, kan også udtrykkes ved, at dersom man til de ved årets begyndelse konstaterede beholdninger lægger posten »Skatter m. m. i alt« og fratrækker posten »I alt assigneret«, må man nødvendigvis få den samlede beholdning ved årets udgang – dog med en korrektion for de i årets løb eftergivne restancer.

Boisen Schmidt antager nu, at man får et udtryk for, hvad statens samlede indtægter (excl. restancer o. l.) har været, hvis man til posten »skatter m. m. i alt« lægger partikulærkammerets indtægter, men dette kan ikke være tilfældet, som det vil fremgå af det følgende.

I eksempel A i tabel 2 tænkes en situation, hvor kassebeholdningen i årets løb er steget fra 0 til 10 (f. eks. rigsdaler). Da der ikke er sket ændringer i restancebeløbet, og da der heller ikke har været assigneret udbetalinger, må beløbet på 10 således være blevet indbetalt i årets løb. Posten »Skatter m. m. i alt« dækker altså i dette tilfælde over de indbetalte skatter.

I eksempel B er kassebeholdningen i årets løb steget med 8, og samtidig er restancemængden steget med 2. Da der ingen assignerede udgifter er, kan regnskabet kun stemme, såfremt der under »Skatter m. m. i alt« indføres tallet 10, hvoraf altså 8 er indbetalt i kassen, mens 2 er forblevet som restancer. Heraf følger, at når der sker ændringer i restancemæng-

1716	1717	1718	1719
1637	1708	1867	1796
2200	1985	2458	2719
358	319	311	256
÷175	÷31	÷45	÷9
<u>4020</u>	<u>3981</u>	<u>4591</u>	<u>4762</u>
2706	2576	2499	2400
761	888	946	833
1440	1655	1497	1570
325 ²⁾)	316	422	354
143	-	220	-
275	151	202	102
<u>5650</u>	<u>5586</u>	<u>5786</u>	<u>5259</u>
<u>9670</u>	<u>9567</u>	<u>10377</u>	<u>10021</u>
961	929	1752	1327
2934	2782	2230	2245
1763	1220	1624	1513
<u>5658</u>	<u>4931</u>	<u>5606</u>	<u>5085</u>
-	-	-	-
1708	1867	1796	1763
1985	2458	2719	2916
319	311	256	257
<u>4012</u>	<u>4636</u>	<u>4771</u>	<u>4936</u>
<u>9670</u>	<u>9567</u>	<u>10377</u>	<u>10021</u>

²⁾ Den betydelige nedgang i beløbet for 1716 skyldes overdragelsen af Bremen-Verden til kurfyrstendømmet Hannover.

rigerne kun berørtes lidt af egentlige krigshandlinger, er dette altså ikke den rette årsag. De beløb, der opføres i tabellen på side 263, er i stedet de pålignede skatter. Årsagen til, at disse – med de faste udskrivnings-satser – overhovedet kunne variere fra år til år, var, at der årligt bevilgedes specielle fritagelser for enkeltgrupper, f. eks. for bønder, hvis gårde var nedbrændt o. l.

I eksempel C i tabel 2 er vist regnskabsføringen, når restancerne i et senere år indbetales. Er der ved årets begyndelse en kassebeholdning på 8 og restancer på 2, og inddrives disse restancer i årets løb, må kassebeholdningen, under forudsætning af at der hverken er pålignet skatter

TABEL 2

Eksempler på sammenhæng mellem beholdningsstørrelserne, kassebeholdning og restancer på den ene side og strømningsstørrelsen »skatter m. m. i alt« på den anden side.

	Eksempel A	Eksempel B	Eksempel C
Kassebeholdning ved årets begyndelse	0	0	8
Restancer ved årets begyndelse	0	0	2
Skatter m. m. i alt	10	10	0
Samlet balance	10	10	10
Assignerede beløb i alt	0	0	0
Kassebeholdning ved årets slutning	10	8	10
Restancer ved årets slutning	0	2	0
Samlet balance	10	10	10

eller assigneret udgifter i årets løb, være steget med 2 til 10 ved årets slutning. Inddrevne restancer vil således ikke vise sig på posten »Skatter m. m. i alt« i det år, hvor de inddrives.

Hermed er imidlertid ikke givet den fulde forklaring på »Skatter m. m. i alt«, idet en nærmere gennemgang af »generalindtægtsbogen« viser, at der for visse skatters vedkommende, krigsstyr og kopskat af København m. fl., alligevel indgår indbetalinger af restancer fra tidligere år under »Skatter m. m. i alt«. Dette skulle efter eksempel C ikke kunne lade sig gøre, og kan kun betyde, at man under denne post for de skatter, hvis provenu ikke på forhånd kunne beregnes, indførte de indbetalte beløb og ikke de pålignede, og det må tillige betyde, at restancer, der er opstået i forbindelse med disse sidstnævnte skatter, ikke indgår i de »Summariske Extracters« opgørelse over de samlede restancer.

Ud fra den ovenstående regnskabs gennemgang kan altså konkluderes med hensyn til »indtægter« og restancer: 1) Posten »Skatter m. m. i alt« omfatter for de skatter, hvis provenu kunne beregnes på forhånd, det *pålignede* beløb, for andre skatter og afgifter det faktisk *indbetalte* beløb. 2) Posten »Restancer« omfatter *kun* restancer i forbindelse med skatter, hvis provenu kunne beregnes på forhånd.

Det kan endvidere heraf sluttes, at de tal, som Boisen Schmidt angiver, at skatterne indbragte – i hvert fald for de skatter, hvis provenu kunne beregnes på forhånd – er forkerte. Det samme gælder tallene for restanceforøgelserne i de enkelte år, og det må endelig også gælde for de beregnede samlede statsindtægter.

Såfremt restancerne for skatter, hvis provenu kunne beregnes på forhånd, i de betragtede år kun havde været af beskedent omfang, ville

den fejltagelse, der er begået ved at anvende posten »Skatter m. m. i alt« som udtryk for de beløb, der er indgået til staten, være ret betydningsløs, men da restancerne netop under krigen løber op i store beløb, bliver den benyttede fremgangsmåde meget uheldig. For året 1714, der havde særligt store restancer, ses det således af tabel 1, at restancerne for de skatter, hvis provenu kunne beregnes på forhånd, stiger med godt 700.000 rdl., hvorfra dog må fradrages de tilførte restancer fra tidligere år (jfr. tabel 1, note 1), således at Boisen Schmidts tal altså er så meget for store, eller en overvurdering af tallet for det virkeligt indkomne beløb med ca. 11 pct. og af det indkomne skatteprovenu med næsten 20 pct.

I denne forbindelse skal det også nævnes, at benævnelsen »samlede indtægter« – på trods af, at den bruges i samtiden – er uheldig til beskrivelse af »Skatter m. m. i alt«, da begrebet dækker over noget ganske andet i dag. At medregne låneoptagelse og pengeseddelunderskrivelse som en indtægt virker meningsforstyrrende.

Inden denne side af statsregnskaberne forlades, skal der også peges på, at der flere steder i bogen er manglende konsistens mellem tallene på »indtægtssiden«. Som eksempler herpå kan nævnes, at de ekstraordinære skatters provenu i 1711 opgøres til 1.088.019 rdl. på side 287, men til 945.280 rdl. i tabellen på side 340. De »samlede statsindtægter« for 1714 opgøres på side 262 til 5.573.955 rdl., men på side 298 til 5.724.554 rdl. og for 1715 til 5.632.211 rdl. på side 262, men til 5.464.772 rdl. på side 303. Det sidstnævnte sted gøres der endda udtrykkeligt opmærksom på, at der deri er indbefattet de i årets løb optagne lån, skønt disses beløb på 167.439 rdl. netop er, hvad der må tillægges beløbet for at få det førstnævnte beløb.

Vender vi os herefter til »udgiftssiden«, anvender Boisen Schmidt som et udtryk herfor de i tabel 1 viste assignerede beløb. Også dette er en uheldig fremgangsmåde. I følge det anvendte bogføringsystem skelnede regnskabsførerne ved udbetalinger fra offentlige kasser mellem såkaldte »approberede udgifter«, der straks kunne indføres i regnskaberne og derfor indgår som en assigneret udgift under samme dato som udbetalingen fandt sted, og de såkaldte »uapproberede udgifter«, der ikke kunne indføres, før en speciel godkendelse forelå. I det sidstnævnte tilfælde forblev udbetalingskvitteringen i kassen og medregnedes i dennes beholdning (jfr. tabel 1), indtil godkendelse forelå, hvorefter beløbet da på det senere tidspunkt – ofte indtil flere år efter – kunne indgå som en assigneret udgift og afskrives på beholdningen¹).

1. Jfr. J. Mandix: Om det danske Kammervæsen, 1820, s. 385 f.

Det enkelte regnskabsårs assignerede udgifter dækker derfor også over beløb, som kan være blevet udbetalt i tidligere år, og mangler til gengæld det pågældende års uapproberede udgifter. Boisen Schmidt synes ikke at have været klar over denne svaghed ved at anvende de assignerede beløb. Han omtaler blot (s. 187), at de uapproberede udgifter voldte meget besvær ved revisionen, men ikke hvori dette bestod, eller hvilke konsekvenser deres tilstedeværelse må have for fortolkningen af det anvendte talmateriale. Hvor store fejl, der herved fremkommer, kan ikke opgøres, da de uapproberede udgifter og kassebeholdningen i rede penge ikke er skilt fra hinanden i generalindtægtsbogen (jfr. tabel 1), men senere i år hundredet, da en sådan adskillelse foreligger, viser der sig store svingninger i de uapproberede udgifter fra år til år, således at anvendelsen af de assignerede beløb som et udtryk for »udgiftssiden« da giver et meget utilfredsstillende billede.

I øvrigt kan der mod at anvende udgiftsbegrebet på den i bogen anvendte måde, rettes de samme indvendinger som mod indtægtsbegrebet (jvf. ovenfor). Afbetaling på statsgæld og opbrænding af sedler er ingen udgift i bogholderimæssig forstand.

Af krigsårenes »samlede udgifter« er kun enkelte år opgivet i bogen, men på grundlag af tabellerne på side 262 og side 343 skulle det være muligt at beregne dem i den forstand, hvori de opfattes af Boisen Schmidt. Det tal, man herved når frem til for 1710, nemlig 4.492.615 rdl. stemmer imidlertid ikke med det andetsteds (s. 279) opgivne, nemlig 4.292.191 rdl., og for 1718 beregnes på grundlag af tabellerne i alt et beløb på 5.767.168 rdl., mens beløbet på side 317 er opgjort til 5.762.433 rdl.

Af de af Boisen Schmidt anvendte kilder skal dernæst undersøges benyttelsen af partikulærkammerets regnskaber, der for årene 1714–19 findes gengivet i summariske form i tabel 3. Ligesom den »Summariske Extract« fra generalindtægtsbogen begynder regnskabet med en beholdning, men her kun i rede penge, hvortil lægges årets indbetalinger, der dog i mindre omfang vedrører indbetalinger til det offentlige fra tidligere kalenderår, således at det egentlig er forkert at medregne dem i det indførte år. Den derved opnåede balance modsvares af kassens udbetalinger og beholdningen ved årets udgang. Da der ikke findes restancer eller uapproberede udgifter, er der altså her tale om et simpelt kasseregnskab i enkelt bogholderi, som det ikke skulle være vanskeligt at anvende. Alligevel har Boisen Schmidt begået en fejl i brugen af materialet. Tager man de tal, der i tabellen på side 262 i bogen omtales som de samlede indtægter, og trækker herfra bidraget fra generalindtægtsbogen, d. v. s. det beløb, der oven for i tabel 1 er omtalt som »Skatter m. m. i alt«,

TABEL 3

Partikulærkammerets regnskaber 1714–19. (1000 rdl.).

	1714	1715	1716	1717	1718	1719
Beholdning i rede penge ved årets begyndelse	24	76	49	30	62	58
Øresundstold ¹⁾	128	94	77	68	89	124
Norske toldindtægter	51	38	60	106	58	61
Øvrige indbetalinger	7	3	13	14	10	42 ²⁾
Samlede indbetalinger	<u>186</u>	<u>135</u>	<u>150</u>	<u>188</u>	<u>157</u>	<u>227</u>
Samlet balance	<u>210</u>	<u>211</u>	<u>199</u>	<u>218</u>	<u>219</u>	<u>285</u>
Samlede udbetalinger ³⁾ ...	134	162	169	156	161	162
Beholdning i rede penge ved årets slutning	76	49	30	62	58	123
Samlet balance	<u>210</u>	<u>211</u>	<u>199</u>	<u>218</u>	<u>219</u>	<u>285</u>

Kilde: Rigsarkivet, Partikulærkammerets arkiv, nr. 38, Partikulærkammerets regnskaber 1714–19.

¹⁾ Boisen Schmidt's tal for øresundstolden (s. 267) omfatter alene de indtægter af tolden, der indbetales til partikulærkassen i samme år, som de blev opkrævet.

²⁾ Det store beløb skyldes indbetaling af nogle summer, der var indkommet for salg af godser.

³⁾ Jfr. tabellen hos Boisen Schmidt side 343.

kommer man ikke, som man skulle vente, til de samlede indbetalinger til partikulærkassen, men derimod til den samlede balance for partikulærkassen. Det vil altså sige, at Boisen Schmidt også medregner det beløb, der findes i partikulærkassen ved årets begyndelse, til årets indtægter, hvilket naturligvis må være forkert.

Der er her alene – på grundlag af et tilfældigt valg – gjort rede for regnskabstallene for årene 1714–19, og det er vist, at af det meget store antal beløb, som findes i den foreliggende bog vedrørende disse år, kan kun ganske få – uden bedre dokumentation end den af Boisen Schmidt anvendte – med sikkerhed siges at dække over det indhold, der tillægges dem, og deraf følger naturligvis, at der ikke kan tillægges de i bogen beregnede over- eller underskud på statsregnskaberne for årene 1714–19 nogen betydning, hvortil kommer, at der også i disse er tale om fejlafskrivninger fra det oprindelige materiale. Dette gælder således tallene for 1715 på side 303, idet de »samlede indtægter« her medregner partikulærkassens regnskaber (incl. beholdning), mens »udgifterne« alene er de assignerede udgifter, altså excl. udbetalinger fra partikulærkassen.

Det er endelig heller ikke muligt på grundlag af svingninger i de samlede »indtægters« og »udgifters« beløb fra år til år at udtale sig om, hvorvidt statssektoren har været ekspanderende eller kontraherende i forhold til

tidligere år. I mange tilfælde foretoges der overførsler mellem zahlkassen og partikulærkassen (s. 338), og sådanne transaktioner, der reelt ingen betydning har for de økonomiske forhold, vil, ved blot at sammenlægge de to kassers regnskaber, forhøje både »udgifter« og »indtægter« med lige store beløb, da de indgår som en udbetaling fra den ene kasse og som en indbetaling i den anden kasse.

I hvilket omfang de ovennævnte indvendinger mod Boisen Schmidts anvendelse af statsregnskaberne for årene 1714–19 kan rettes mod bogens talmateriale for periodens øvrige år, er der ikke gjort forsøg på at vurdere, men i hvert fald for årene 1720–30 anvendes i statsregnskaberne samme bogføringsmetode som den her omtalte.

Da de af Boisen Schmidt foretagne opgørelser således må forkastes, kan man stille sig det spørgsmål, om det på grundlag af det bevarede materiale overhovedet er muligt at opstille beregninger over statens ind- og udbetalinger og dens over- eller underskud.

For indbetalingssiden skulle det være muligt at foretage et vist skøn over udviklingen. Hvis man i tabel 1 går ud fra tallet for »skatter m. m. i alt« og herfra trækker tilvæksten i restancebeløbet (evt. tillægger nedgangen) dog med korrektion for eftergivne restancer samt forøger beløbet med indbetalinger til partikulærkassen fra den private sektor og fratrukker nytilkomne sedler, får man – med nogle mindre periodiseringsfejl et udtryk for de indbetalinger, der har fundet sted til det offentlige. Derimod er man uheldigt stillet med opgørelsen af udbetalingerne, fordi man ikke i disse år – som det blev tilfældet i statsregnskaberne senere i århundredet – er i stand til at opdele statusbeholdningen på rede penge og uapproberede udgifter. Var det derimod tilfældet, ville udbetalingerne svare til de assignerede udgifter plus nettostigningen i de uapproberede udgifter i årets løb (evt. minus nettonedgangen), plus de udbetalinger fra partikulærkassen, der ikke skete til zahlkassen, og minus brændte pengesedler. Man kunne altså på dette grundlag beregne statens kasseover- eller underskud.

Da dette ikke er muligt for årene 1714–19 på grundlag af de af Boisen Schmidt anvendte kilder, kan der kun foretages nogle forsigtige skøn over udviklingen. Mellem 1701 og 1709 oplyses i bogen, at statsgælden nedbragtes med ca. 2 mill. rdl. (s. 224), mens der samtidig modtoges ca. 3 mill. rdl. i udenlandske subsidier (s. 222). Da der næppe har været tale om en forøgelse af statens centrale kassebeholdning på 1 mill. rdl., kan man formodentlig gå ud fra, at der i denne periode har været et underskud på statens drifts- og anlægsbudget over for den indenlandske private sektor (dog incl. andre formuetransaktioner end de nævnte). Denne tendens

er fortsat med stigende takt under krigen, idet gælden da stiger med henved 4 mill. rdl. (s. 326), samtidig med at der netto udstedes for omkring 1 mill. rdl. sedler og modtoges ca. 2 mill. rdl. i subsidier fra udlandet (s. 328 ff).

Efter fredsslutningen ændredes forholdene radikalt. Det af Boisen Schmidt publicerede talmateriale for 1720'erne er ganske vist meget begrænset, men det fremgår dog heraf, at i Frederik IV's sidste ti regeringsår inddroges de udstedte sedler, samtidig med at statsgælden blev nedbragt med omkring 1 mill. rdl. (s. 387). Da der kun modtoges udenlandske subsidier for omkring 1 mill. rdl. (s. 418), og da der ikke synes at være sket en så kraftig nedgang i statens centrale kassebeholdning, at dette har kunnet neutralisere disse posters virkning, har der formodentlig i disse år været et overskud på statens drifts- og anlægsbudget.

Den økonomiske politik.

I sin bedømmelse af det ovennævnte resultat af Frederik IV's finanspolitik finder Boisen Schmidt, at nedbringelsen af statsgælden i sig selv er noget rosværdigt. Der tales om det ønskelige i at opspare en offentlig reservekapital (s. 197). Statens overskud betegnes som »smukt« (s. 250), og som en grundregel for finanserne nævnes (s. 334), at »et stabilt pengevæsen (d. v. s. konstante valutakurser) er en af forudsætningerne for et sundt erhvervsliv og for sunde statsfinanser«. Desuden karakteriseres udstedelse af sedler som »farlige hjælpemidler« (s. 336), mens Frederik IV desværre ikke havde »sunde betæneligheder« ved at foretage en devaluering (s. 434).

Forfatteren tilslutter sig således i de nævnte citater den i dag stærkt forældede finanspolitiske teori, der karakteriserede det 19. århundredes økonomer og historikere og lægger ingen vægt på statsgældens påvirkning af de samlede økonomiske forhold i monarkiet.

Denne forældede tankegang går også igen i andre henseender. Om seddeludstedelsen, som staten begyndte i 1713, hedder det, da de finansdeputerede ønskede yderligere udstedelse af sedler: »Ubesindige og fremfusende mænd var efter alt at dømme ingen af dem, men måske har det i nogen grad skortet dem på indsigt i, hvor risikabelt det kunne være for finanserne at anvende inflation så hæmningsløst« (s. 336). Dette citat må ikke mindst ses på baggrund af, at det s. 359 ff oplyses, at ændringerne i lønninger og priser under krigen var særdeles moderate.

Den virkelige baggrund for seddeludstedelsen må dog formentlig være den, at monarkiet indtil den spanske arvefølgekrigs afslutning kunne

tillade sig et underskud på handelsbalancen, der blev dækket ved de udenlandske subsidier. Da disse bortfaldt efter freden i Utrecht, måtte underskuddet finansieres med den i landet cirkulerende mønt, og der opstod derfor hurtigt mangel på betalingsmidler, en mangel, der blev afhjulpet ved seddeludstedelsen, således at den cirkulerende betalingsmiddel­mængde næppe – som antaget af Boisen Schmidt (s. 359) – har været ude for nogen forøgelse af betydning. At der samtidig skete en devaluering af sedlernes internationale værdi er en naturlig følge af det fortsatte underskud over for udlandet og kan næppe – som Boisen Schmidt mener (s. 295) – tillægges manglende tillid blandt statens borgere til sedlerne, når der så ofte klages over mangel på betalingsmidler.

Flere steder synes Boisen Schmidt at mene, at mangelen på betalingsmidler og statens likviditetsnød kunne have været afhjulpet, hvis monarkiet havde haft en bank (se f. eks. s. 321 og s. 444). Det er svært at se, hvad en bank skulle have kunnet udrette under sådanne omstændigheder. Mønt ville den ikke have været i stand til at fremtrylle, og tænkes der på en seddeludstedende bank, så havde staten gennem sin udstedelse af autoriserede pengesedler et lige så velegnet instrument i hænde.

Tydeligst kommer den manglende forståelse for statsfinansernes generelle virkning dog frem i afsnittet om 1720'erne. Europa var da kastet ud i en omfattende depression, dels på grund af fredens genindtræden, dels på grund af reaktionen efter de kreditpolitiske eksperimenter i Vesteuropa i 1720, John Law's franske bank og den engelske »South Sea Bubble«. Under en sådan depression kan seddelinddragelse og afbetaling på statsgæld ikke kaldes en heldig politik. Tværtimod ville en yderligere seddeludstedelse eller lånefinansierede statsudgifter have været et middel til at hjælpe monarkiet ud af depressionen, men Boisen Schmidt finder (s. 415), at »lavkonjunkturer og industrisubsidier ikke gik i spænd sammen«, skønt sådanne subsidier vel netop måtte være på deres plads under en depression. Hvornår skulle det ellers være tilfældet? På side 393 omtales også, at man ikke kunne komme landbruget til hjælp under depressionen med højere priser. Det var et uløseligt problem, »så længe man ikke – som i dag – kunne operere med forskellige prisniveauer for hjemmemarked og eksportmarkederne«, og dette hævdes på trods af, at det umiddelbart efter omtales, at landets vigtigste landbrugsprodukt, korn, var beskyttet af en importtold, og på trods af, at man fra 1735 til 1788 til forhøjelse af hjemmemarkedsprisen fastholdt et system med importforbud for korn, kombineret med lejlighedsvis tilladelse til import under særligt dårlige forhold, altså et system, der i hovedtræk svarer til nutidens landbrugsbeskyttelsessystem.

Der kan således også i analysen af de økonomiske sammenhænge konstateres alvorlige mangler i den foreliggende bog. Dette kunne måske have været forsvaret, hvis den teori, der ligger bagved, ikke blot var et udslag af det 19. århundredes tankegang, men også havde været gældende for Frederik IV's samtid, idet det så – til trods for Boisen Schmidts personlige domme – kunne have været fortolket som et forsøg på at skildre opfattelsen af økonomisk teori i begyndelsen af dette århundrede.

Der berettes imidlertid kun lidt om den teoretiske motivering for den førte politik, og dette må stærkt beklages, da netop disse år er så rige på bidrag til den internationale diskussion om monetære forhold, en diskussion, der især opstod på grundlag af de praktiske erfaringer, der var gjort under den pfalziske arvefølgekrig, og som bl. a. behandlede, i hvilket omfang der gennem en øget betalingsmiddel mængde kunne skabes en økonomisk ekspansion. Sin yderste konsekvens fik denne retning i Law's franske bank og den deraf følgende kraftige opblomstring i fransk erhvervsliv fra 1716, en opblomstring, der afsluttedes med en omfattende inflation i 1720. Denne opfattelse blandt datidens økonomer er i stærk modstrid med det 19. århundredes *laissez-faire* politik. Det er vel utænkeligt, at denne tankegang ikke har været kendt i Danmark, og det kan da også ses af Boisen Schmidts bog, at der blandt de finansdeputerede har været tilhængere af at føre en mere ekspansiv monetær politik både under og efter krigen (s. 434f), men nogen belysning af deres motiver hertil og begrundelser herfor findes ikke. Fra anden side²⁾ har man også kendskab til, at Frederik IV gjorde sig store anstrengelser for at knytte Law til den danske statstjeneste efter det franske systems fald, og forhandlingerne herom nåede endog så vidt, at Law i oktober 1721 besøgte København. Det ville have været interessant, om det havde været muligt at kaste mere lys over baggrunden for denne henvendelse til Law. Det indtryk, man får af Frederik IV's økonomiske opfattelse på grundlag af Boisen Schmidts bog, er i hvert fald sådan, at et samarbejde med Law umiddelbart måtte synes ganske umuligt, da de to mænds synspunkter på centrale monetære forhold er indbyrdes stærkt modstridende.

Afsluttende skal blot påpeges den noget primitive tabelteknik, der benyttes i bogen. Mange tabeller savner overskrifter, andre benævnelser på de opgivne tal, således at tabellerne er vanskelige at læse, uden at man samtidig sætter sig ind i den omkringstående tekst.

2. Jfr. J. G. van Dillen (ed.): *History of the Principal Public Banks*, 1934, p. 86 og H. Montgomery Hyde: *John Law*, 1948, p. 157–62.